

[itobiad], 2022, 11 (3): 1731-1766

<p>Trabzon, Kaymaklı Manastırı Katholikonu Duvar Resimleri</p> <p>Trabzon, Kaymaklı Monastery, Katholikon Wall Paintings</p> <p>Video Link: https://youtu.be/_TGOXpWIQOM</p>	
<p>A. Nazlı SOYKAN</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü</p> <p>Lecturer, Karabuk University, Faculty of Letters, Art History</p> <p>nazlisoykan@gmail.com</p> <p>ORCID: 0000-0002-8611-8936</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 23.07.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 23.09.2022
Yayın Tarihi / Published	: 26.09.2022
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Soykan, A. N. (2022). Trabzon, Kaymaklı Manastırı Katholikonu Duvar Resimleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (3) , 1731-1766 . doi: 10.15869/itobiad.1147719

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (A. Nazlı SOYKAN)

Copyright © Published by Mustafa Süleyman ÖZCAN.

Trabzon, Kaymaklı Manastırı Katholikonu Duvar Resimleri *

Öz

Trabzon yüzyıllar boyunca başta Rumlar, Ermeniler ve Müslümanlar olmak üzere birçok etnik gruba ev sahipliği yapmıştır. IV. Haçlı Seferi nedeniyle parçalanmış Bizans İmparatorluğu çeşitli bölgelerde küçük beylikler/imparatorluklar kurmuştur. Bunlardan biri de 1204 yılında kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu'dur. Özellikle 1204 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulmasından 1261 yılında yıkılmasına kadar bölgedeki inşaa faaliyetleri fazlaşmış, var olan yapıların da onarımları sağlanmıştır. Komnenos sülalesinin başta olduğu bu dönem yapılarında, özellikle de manastırlarda farklı dönemlerde eklemeler yapıldığı görülmektedir. Yapılarda farklı zaman dilimlerinde farklı ustaların çalışmaları hem Konstantinopolis hem de bölgedeki yerel geleneklerin bir arada olmasına olanak sağlamıştır. Bu etkilerin görüldüğü yapılardan biri de Kaymaklı Manastırı'dır. Kaymaklı Manastırı katholikonu duvar resimlerinde Ermeni gelenekleriyle Rum gelenekleri birarada kullanılmıştır. Ermenilerin bölgeye hangi tarihte, nasıl geldiklerine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. 1400 yılında Timur'un Sebasteia'yı neredeyse tamamen yağmalamasıyla Ermenilerin Trabzon'a kaçtığı bilinmektedir. Bu tarihten sonra da Trabzon'da Ermeni nüfusunun ve yapılaşmasının arttığı görülmeye başlanmıştır.

Çalışmanın konusu Trabzon'un 3 km güneybatısında, Çukurçayır Mahallesiinde, Mithra (Boztepe) Dağı'nın doğu yamaçlarında yer alan Kaymaklı Manastırı Katholikonu duvar resimleridir. Tek nefli bazilikal planlı olan yapı 1923 yılında gerçekleşen Lozan Mübadelesi'ne kadar işlevini sürdürmüş, zorunlu göç sebebiyle bu dönemden sonra terk edilmiştir. Ermeni yapısı olan manastır hakkında yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Katholikonun duvar resimleriyle ilgili çalışmalar ise neredeyse yok denilecek kadar azdır. Duvar resimleriyle ilgili yapılan çalışmalarda sahne isim ve detayları verilmemiş, duvar resimlerinden genel olarak bahsedilmiştir. Bu çalışmada katholikonun duvar resimlerinin ilk defa aletli ölçülü çizimleri yapılmış, ikonografilerine değinilmiş ve hem bölge içinde hem de bölge dışındaki benzer örnekleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Kaymaklı, Manastır, Ermeni, Bizans, Duvar Resimleri

Trabzon, Kaymaklı Monastery, Katholikon Wall Paintings

Abstract

Trabzon has hosted many ethnic groups for centuries, especially Greeks, Armenians and Muslims. The Byzantine Empire, which was disintegrated due to the Fourth Crusaders, established small principalities/empires in various regions. One of them is the Trabzon Greek Empire, which was founded in 1204. Especially from the establishment of the Trabzon Greek Empire in 1204 to its collapse in 1261, the construction activities in the

* Bu çalışmayı, Ankara'da doğup büyümesine rağmen tam bir Rizeli olan ve bize de Karadeniz sevgisini aşıl原因, yakın zamanda kaybettiğim canım babam Cahit Cengiz Soykan'a ithaf ediyorum.

region increased and the existing structures were repaired. In the structures of the reign of the Komnenos dynasty, it is seen that additions were made in different periods especially in the monasteries. The works of different masters in different time periods in the buildings enabled the local traditions of both Constantinople and the region to coexist. One of the structures where these effects are seen is the Kaymaklı Monastery. In the wall paintings of the Kaymaklı Monastery katholikon, Armenian traditions and Greek traditions were used together. There is no clear information about when and how the Armenians came to the region. It is known that in 1400, when Timur almost completely plundered Sebasteia, Armenians fled to Trabzon. After this date, it was seen that the Armenian population and settlement increased in Trabzon.

The subject of the study is the wall paintings of Kaymaklı Monastery Katholikon located on the eastern slopes of Mithra (Boztepe) Mountain, in Çukurçayır District, 3 km southwest of Trabzon. The church which has a basilica plan with a single nave, continued its function until the Lausanne Exchange in 1923, and was abandoned after this period due to forced migration. Studies on the monastery, which has an Armenian structure, are very limited. Studies on the wall paintings of the Katholikon are almost non-existent. In the studies on wall paintings, scene names and details have not been given, but wall paintings were generally mentioned. In this study, instrumental drawings of the wall paintings of the katholikon have been made for the first time, their iconography has been mentioned, and they have been evaluated comparatively with similar examples both inside and outside the region.

Keywords: Trabzon, Kaymaklı, Monastery, Armenian, Byzantine, Wall Paintings

Giriş

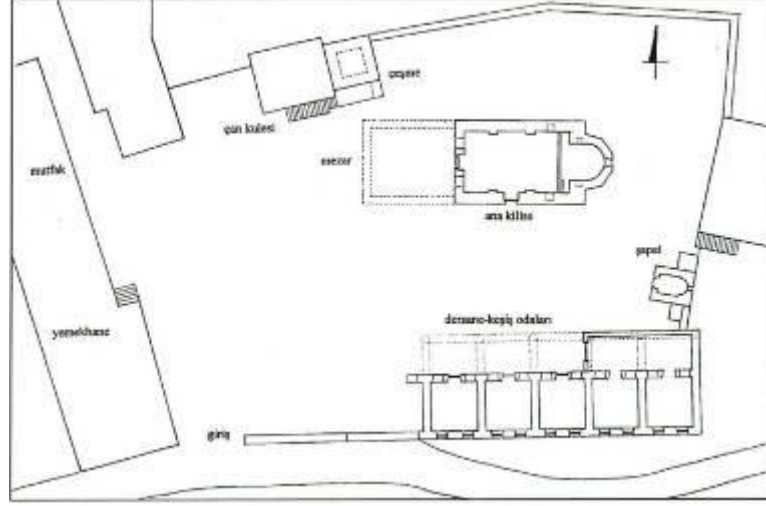
Tarihin her döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi'nin hem ticari hem de siyasi yönden önemli merkezlerinden biri olan Trabzon'da birçok halk yaşam sürmüştür. Bu halklardan biri de Ermenilerdir. Ermenilerin bölgeye hangi tarihte, nasıl geldiklerine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. 1400 yılında Timur'un Sebasteia'yı neredeyse tamamen yağmalamasıyla Ermeniler Trabzon'a kaçmışlardır. 1404 yılında Trabzon'a gelen İspanyol seyyah Clavijo, Ermenilerin bir kilisesi ve piskoposu olduğunu ve bölgede pek sevilmediklerini dile getirmektedir (Clavijo, 1993, s.70). 1414, 1429 ve 1431 yıllarında şehre yönelik göç akınını karşılamak için Ermeni kiliselerinin sayısında bir artış yaşanmıştır (Bryer, Winfield, 2020, s.400). 1486 yılındaki kayıtlara göre Trabzon'da Ermeniyan isimli bir mahallede 132 hane bulunmaktadır (İpek, 2021, s.12). Trabzon'un 1461 yılında Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmasıyla bölgedeki gayrimüslimler zamanla Anadolu'nun çeşitli bölgelerine göç ettirilmiştir. Bostan, 1540 yılında 18, 1545 yılında ise 15 hane halkının İstanbul'a sürüldüğünü belirtmektedir (2002, s.372). 19. yüzyıla gelindiğinde Trabzon Vilayet Salnameleri ve Osmanlı Devlet nüfus istatistiği verilerine göre, 1881-1893 yılları arasında Trabzon'da 22.223, merkez kazada 9546; 1895 yılında ise Trabzon'daki toplam Ermeni nüfus 42.349'dur (Tepekaya ve Çalık, 2005, s.171). Ermeni nüfusun 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmasındaki ana neden şehirdeki Rum tüccarların yerini zamanla Ermeni tüccarların almasıdır (Çiçek, 2001, s.123). 19. yüzyılın sonlarında meydana gelen olaylar nedeniyle bölgeye *Tahkik Heyeti* gelmiş ve altı ay boyunca soruşturma yapılmıştır (Halaçoğlu, 2005, s.67). Meclis-i Vükela

tarafından 1915 yılında (Artuç, 2008, s.56) Trabzon'da yaşayan Ermeniler'in Suriye, Musul, Zor, Urfa ve Halep bölgelerine gönderilmesi için karar alınmıştır (Yüksel, 2016, s.109).

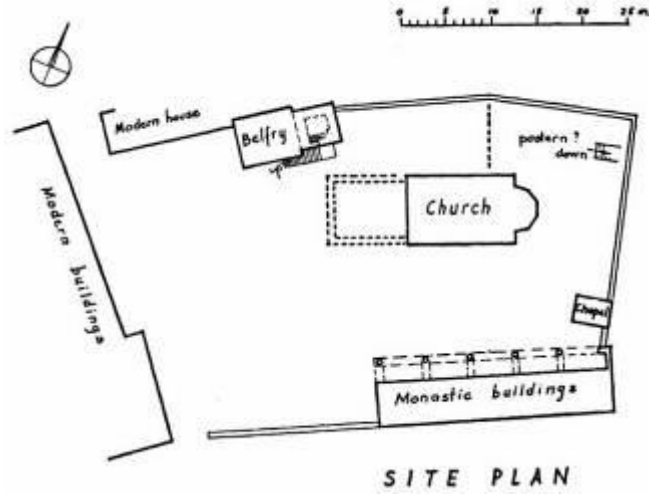
Çalışmanın konusunu oluşturan Kaymaklı Manastırı Trabzon'un 3 km güneybatısında, Çukurçayır Mahallesi'nin 3,5 km kuzeydoğusunda, Mithra (Boztepe) Dağı'nın doğu yamaçlarında yer almaktadır. Literatür taramaları sonucunda manastırla ilgili yapılan çalışmaların kısıtlı olduğu anlaşılmıştır. Yapı topluluğundan ve yapıdaki duvar resimlerinden bahseden ilk araştırmacı 1609 yılında Manastırı ziyaret eden Konstantinopolis Fransız Büyükelçisi yardımcısı Bordier'dir. 1935 yılında yayımlanan anılarında Bordier kilisenin orta büyüklükte olduğunu ve içinin tamamıyla figürlerle bezeli olduğunu belirtmiştir (1935, s.127). Rice'in Kaymaklı Manastırı'nın bölümlerinden bahsettiği çalışması, yapı kompleksinin 1900lü yıllarındaki durumunu fotoğraflarla belgelemesi açısından önemlidir. Yapıdaki jamatundan eksonarteks olarak bahseden araştırmacı, katolikonun duvar resimlerinin Ermeni üslubunu yansıttığını ve 18. yüzyılın sonlarından daha erken tarihlenemeyeceğini, yapının da en fazla iki yüz yıl önce yapılmış olabileceğini belirtmektedir. Araştırmacı manastır kompleksinde bulunan Çan kulesinin Trabzon Ayasofyasındaki Çan kulesi ile hemen hemen aynı olduğuna ve 1427 yılına tarihlenebileceğine değinmektedir (1930, s.63-64). Millet ve Rice Trabzon'daki Bizans dönemi duvar resimlerini yapılardan örnekler vererek tanıttıkları yayınlarında Kaymaklı Manastırı'nın katolikonunun ve şapelinin duvar resimlerinden bahsetmişlerdir. Yayın günümüze kadar gelemeyen duvar resimlerini fotoğraflarla belgelemesi açısından önemlidir (1936, s.138-143, Pl. XLII-XLV). Ballance Trabzon'daki bazı Bizans kiliselerini incelediği yayınında yapının mimari tanıtımını yapmış ve inşa dönemleri üzerinde durmuştur. Çalışma yapı topluluğunun ilk vaziyet planını içermesi bakımından önemlidir (1960, s.169-171). Winfield ve Wainwright Trabzon'daki bazı kiliseleri tanıttıkları yayınlarında yapının tarihini daha önce yapılan çalışmalar kapsamında tartışmışlardır (1962, s.134-135). Horuluoğlu yayınında yapının 1914-1918 yıllarında yangın geçirdiğini ve bugünkü halini aldığını belirtmektedir (1966, s.77). Manastırın duvar resimlerinden genel olarak bahsettiği yayınında Karpuz, duvar resimlerini 18. yüzyıla tarihlendirmektedir (1990, s.27). Trabzon doğumlu olan gezgin Rahip Bijişkyan 19. yüzyılın başlarında bölgede yaptığı araştırmaları yayınında anlatmaktadır. Araştırmacı Amenapırgiç Manastırı adıyla andığı kompleksin ana katolikonunun kapısındaki kitabeden bahsetmiş ve yapının İmparator Aleksios zamanında 1424 senesinde, doğudan gelen Şemsedli lakaplı Koca Stepanos tarafından yapıldığını belirtmiştir (1998, s.108-109). Özen ve Birlik, Kaymaklı Manastırı'ndaki yapıları tanıttıkları yayınlarında, manastırın tescillenme sürecinden ve yapının özel mülkiyet olduktan sonraki kullanım sorunlarını ele almışlardır (2002, s.53-56). Kaymaklı Manastırı'nın kilise, şapel ve çan kulesini restorasyon projesi kapsamında değerlendiren Yiğit-Barut'un yayımlanmamış yüksek lisans çalışması manastırın o günkü mimari çizimlerini barındırması açısından önemlidir (2014). Avetisyan yayınında yapının duvar resimlerini incelemiştir, yayın duvar resimlerinin toplu bir şekilde incelendiği ilk eser olması açısından önemlidir (2019, s.125-151). Bryer ve Winfield'ın Karadeniz Bölgesi'nde gerçekleştirdikleri araştırmalar 2020 yılında Türkçeye çevrilmiştir. İki cilt halinde yayımlanan eserin birinci cildinde Kaymaklı Manastırı hakkında bilgiler yer alırken ikinci cildinde ise yapı kompleksinin fotoğrafları bulunmaktadır. Eser manastırın

günümüze kadar yapılan en kapsamlı araştırması olması açısından büyük önem taşımaktadır (2020, s.396-401, 884-889).

Günümüzde şahıs malı olan ve tescili ile 2. dereceden anıtsal yapı olarak koruma altına alınan yapı, ne yazık ki aslında "korunmasız" haldedir. Kaymaklı Manastırı kathedikonu (ana kilise), şapel, keşiş hücreleri, yemekhane-mutfak (Trapeza) ve çan kulesinden oluşmaktadır (Şekil 1-4).

Şekil 1. Kaymaklı Manastırı Vaziyet Planı (Özen ve Birlik, 2002, s.53)

Şekil 2. Vaziyet Planı (Ballance, 1960, s.170)

Şekil 3. Keşiş Hücreleri (2022)¹

Şekil 4. Şapel (2022)

Tarihçe

Manastırın ne zaman, kim tarafından kurulduğu tartışmalıdır. Bijişkyan manastırın Ermenistan'ın en zengin döneminde, 1688 yılında Surat Hatun, Hodjikin ve Masya Hatun gibi bağışçılar tarafından inşa edildiğini belirtmektedir. Araştırmacı manastırda iki yazıt olduğundan bahsetmektedir (1998, s.83-89). Manastırın neresinde olduğunu belirtmediği ve ana kiliseye atfedilen ilk yazıtta: “Amenap’rkich’a {Mutlak Koruyucu} Ermenilerin Katolikosu’nun Büyük Efendisi Paghos (Paul) Ortodoks, erdemli “kyr” tekfur Alexi, şanlı Hoca (Koca) Stefan bu muazzam kiliseyi sonsuza dek sürecek hatırası için ve çocuklarının ve karısı Melik Hatun’un ve büyük ya da küçük sadık maiyetininin (kurtuluşu) için, 873 (6 Aralık 1423-5 Aralık 1424) tarihinde inşa ettirdi” ifadeleri yer almaktadır. Bryer ve Winfield yazıtta ismi geçen kişilerin IV. Alexius Komnenos (1417-1429) ve Katolikos Garnili II. Poghos (1418-1430) olduklarını saptamışlardır (2020, s.397). Manastırdaki diğer yazıt ise küçük şapelin giriş kapısının lentosunda yer almaktadır. İlk olarak Rice tarafından 1929 yılında yayımlanan ve Prof. Sirarpie Der Nersessian tarafından okunan yazıtta: “Bu şapel... Aziz adına, Hoca (Koca) Stefan tarafından iyilik için ve masrafları kendisi tarafından karşılanmak üzere kendi, ebeveynleri, eşi Melik .... ve çocukları adına Ermenilerin 1071 yılında (MS 1622) inşa edilmiştir” yazmaktadır (Rice, 1930, s.64). Bryer yazıtı Dr. Sebastian Brock’a göstermiş ve Brock “tarihin en iyi ihtimalle 873=1424 ya da 1071=1622’den ziyade 871=1421 olarak okunabileceğini” belirtmiştir (Şekil 5) (2020, s.397).

ՇԻՆԵՅՈՒ ՏՈՃԱՐՍ ԱՅՍ ՅԱՆՈՒՆ ՄԲ ԵՈՒ ԻՆ ԱՐԳ
 || ԵԱՄԲ ԵԻ ԾԱԽԻԻԲ ԽՈՃԱ ՍՏ(Ե)ՓԱՆՈՍԻՆ ԵՇԿ
 ԻԻԲ || ԵԻ ԾՆԱԽԴԱՅ ԻԻԲՈՑ ԵԻ ԿԵՆԱԿ(ՑԻ)Ն
 ԻԻԲՈՑ ՄԵԼԻԲ ԱԽ• || ԵԻ ՉԱԽԱԿԱՅ ԻԻԲ(ՈՑ) ԹՎ
 ՀԱՅՈՑ ՌՆԱ :

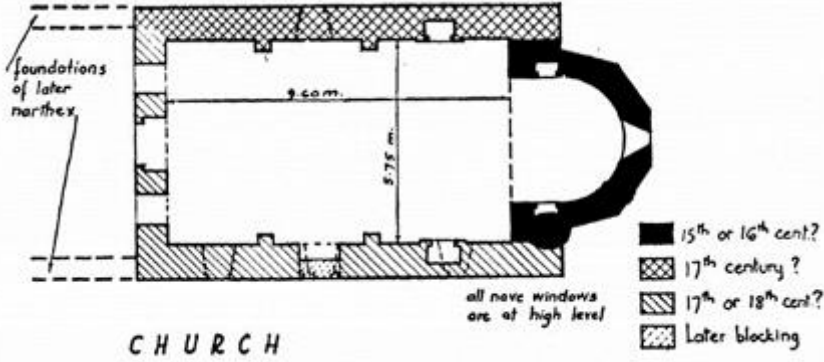
(Rice, 1930, s.64)

¹ Yapıdaki çalışmaları için sevgili öğrencim Yusuf Özüntürk’e teşekkürlerimi sunarım.

Şekil 5. Küçük Şapelin Batı Cephesindeki Yazıt (2022)

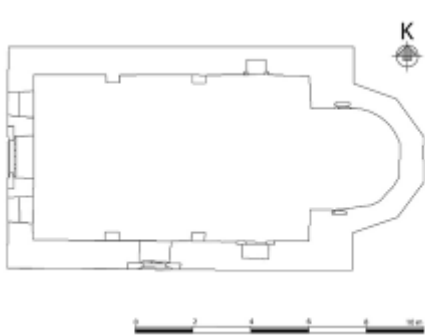
Manastırın mimari çizimlerini yapan Ballance ise kathedikonun en erken tarihli bölümünün apsisi olduğunu ve 15.-16. yüzyıla tarihlenebileceğini belirtmektedir (1960, s.169-171) (Şekil 6). Tüm bu bilgiler doğrultusunda Kaymaklı Manastırı'nın 1421-1424 yılları arasında inşa edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Manastır 1915 yılında Ermenilerin zorunlu göçüne kadar kullanılmıştır.

Şekil 6. Kaymaklı Manastırı Katholikonu, Plan (Ballance, 1960, s.170)

Katholikon (Ana Kilise)

Kaymaklı Manastırı'nın kathedikonu geniş hücrelerinin kuzeyinde, çan kulesinin güneydoğusunda, yapı kompleksinin merkezinde yer almaktadır (Şekil 7). Yapı günümüzde doğu batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Tek nefli bazilikanın doğusunda içten yarım daire, dıştan beş cepheli bulunmaktadı (Şekil 8).

Şekil 7. Katholikon, Plan (Çiz. Gümüş)²

Şekil 8. Katholikon, Doğu Cephe (2022)

² Çizimler Muammer Gümüş tarafından yapılmıştır.

Orijinalinde batıda kare planlı Jamatun bulunan yapıya günümüzde batıdan biri ana ekseninde, diğer ikisi ana eksenin kuzeyinde ve güneyinde iki açıklıkla ve yapının güneyinde eksenin batısına kaymış bir açıklıkla giriş sağlanmaktadır (Şekil 9-11).

Şekil 9. Katholikon, Batı Cephe (2022)

Şekil 10. Katholikon, Güney Cephe (2022)

Şekil 11. Katholikon, Kuzey Cephe (2022)

Rice'in yayınladığı fotoğraflarda günümüze gelemeyen Jamatun görülmektedir (Şekil 12) (1930, Pl.18).

Şekil 12. Çan Kulesi, Kathalikon ve Jamatun - 1900lü Yıllar (Rice, 1930, Pl.18)

Yapının örtü sistemi günümüze gelememiştir fakat hem eski kartpostallardan hem de günümüze gelebilen kalıntılardan naosun içten beşik tonoz, dıştan ise kiremit çatıyla örtülü olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 13-14). Naos günümüzde sac çatı ile örtülüdür (Şekil 15).

Şekil 13. Kaymaklı Manastırı Genel Görünüm
(Online 1)

Şekil 14. Kaymaklı Manastırı Genel Görünüm
(Online 2)

Şekil 15. Katholikonun günümüzdeki örtü sistemi (2022)

Duvar Resimleri

Kaymaklı Manastırı'nı inceleyen araştırmacılar genellikle yapı topluluğunun mimarisi ve tarihi üzerinde durmuşlardır. Katholikonun duvar resimleriyle ilgili bilgiler oldukça kısıtlıdır. Bununla birlikte araştırmacılar tarihlendirme konusunda da görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Duvar resimlerini Rice 18. yüzyıl sonrasına (1930, s.63), Millet ve Rice duvar resimlerinin geç özellikler taşıdığını ama net bir tarih vermenin mümkün olmayacağını (1936, s.139), Ballance 1609'dan daha erken bir döneme (1960, s.169), Avetisyan 1593 ve 1622 yıllarına (2019, s.131), Bryer ve Winfield ise bölgeye gelen seyyahların ve araştırmacıların bilgilerinden yararlanarak duvar resimlerini 15. yüzyıla tarihlendirmiştir (2020, s.398-399). Rice tarihlendirmesini yaparken küçük şapeldeki kitabeden yola çıkmıştır, fakat kitabedeki tarihi yanlış okuttuğu için Rice'ın tarihlendirmesi gerçeği yansıtmamaktadır. Ballance incelemesinde apsisin şekliyle yola çıkarak, apsisdeki duvar resimlerinin 15.-16. yüzyıllara tarihlenebileceğini belirtmiştir.

Apsisteki ve batı duvardaki iki yazıt yapıdaki duvar resimlerinin tarihlendirilmesi hakkında bilgi vermektedir. Apsiste kırmızı boya üzerine beyaz ile yazılan yazıtın bir bölümü günümüze gelememiştir fakat günümüze gelen kısımlarından Başpiskopos

Jacob'un emriyle 1593 yılında yapının apsisinin ve bazı bölümlerinin boyandığı anlaşılmaktadır (Şekil 16).

Şekil 16. Apsis yarım dairesindeki yazıt (2022)

Ի ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵ(ԱՆ) Տ(Է)Ր ՅԱԿՈԲ ԱՐԸ ԵՊ(ԻՍ)Կ(ՈՊՈ)ՍԻՆ: (Avetisyan, 2019, s.131).

Batıdaki giriş kapısının üstünde yer alan yazıtta ise Piskopos Avetis'in emriyle 1622 yılında manastırın özellikle batı duvarı ve kuzey duvarının bir kısmının boyandığı anlaşılmaktadır (Şekil 17).

Şekil 17. Batı duvardaki yazıt (2022)

Ծ(ԱՂԿԵՑԱՎ ՏԱՃԱ)ՐՍ Ա(ՍՏՈՒԱ)ԾԱՅԻՆ: ՅԻՇ(Ա)Տ(Ա)Կ:

ԱՆ/////////: ԱԲԷՏԻՍ ՍԷՏՐԱՅՊՈԼՏԻ:

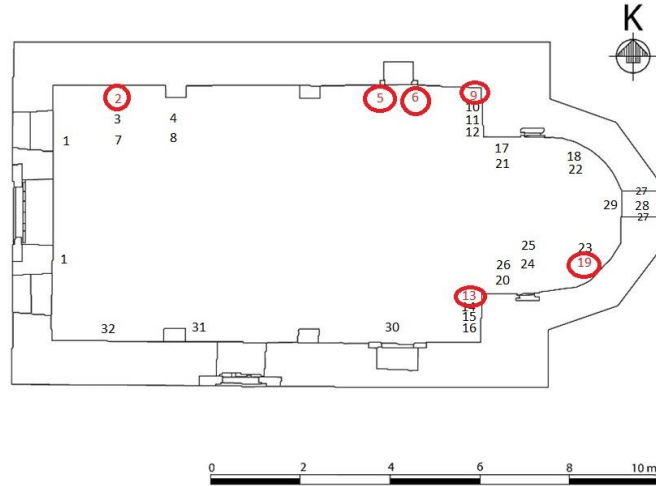
ԵՒ ԻԲՐ ԾՆ(Ո)ՂԻ:ԹՎ(Ի)Ն Ո՜ Ի:ԵՒ ՍԷԿ ԱՎԵԼԻ:

ՈՎ ՊԱՏԱՀՈՂԹ:Տ(Է)Ր ՈՂՈՐ(Ս)Ի:ՀԱՍԷԹ:

(Avetisyan, 2019, s.138).

Yapının tüm duvarları ve batı cephesi üst seviyelere kadar duvar resimleriyle bezenmiştir. Tasvirlerden bazıları günümüze nispeten iyi durumda gelebilmişken, bazıları da neredeyse tanımlanamayacak haldedir. Kaymaklı Manastırı Katholikonu'nda eski belgeler ve günümüze gelebilen kalıntılardan tespit edilebilen toplam 32 sahne yer almaktadır (Şekil). Batı duvarda Son Mahkeme (1); kuzey duvarda batıdan doğuya doğru

sırasıyla üst seviyede Aziz Theopistos, Aziz Eustathios ve Aziz Agapios (2), orta seviyede Aziz Stephanos'un Taşlanması (3), Tanımlanamayan Sütun Azizi (4), Çarmıh (5), Göğe Yükseliş (6), alt seviyede Başmelek Mikhael ve Aziz Nikolaos (7), Yunus Peygamberin Balığın Karnından Çıkması (8); doğu duvarda güney tonoz kemerinin doğu yüzünde üst seviyede İsa (?) (9), orta seviyede Başmelek Gabriel (Meryem'e Müjde) (10), alt seviyede Kutsal Üçlü/Trinity (11), en alt seviyede Keruv (12), doğu duvarda kuzey tonoz kemerinin doğu yüzünde üst seviyede Meryem (13), orta seviyede Meryem (Meryem'e Müjde) (14), alt seviyede Mandylion İsa (15), en alt seviyede Keruv (16); apsis yarım dairesinde kuzey duvarda üst seviyede İsa'nın Doğumu ve İlk Banyosu (17), kuzeydoğu duvarda Tapınağa Takdim (?) (18), güneydoğu duvarda Tanımlanamayan Sahne (19), güney duvarda Vaftiz (20), kuzey duvarda orta seviyede Maiumalı Aziz Kosmas (?) (21), kuzeydoğu duvarda Koimesis (22), güneydoğu duvarda Kudüs'e Giriş (23), güney duvarda Mimari Bir Yapı (24), Madalyon İçinde Kuzu (25), Şamlı Aziz Yuhanna (?) (26); apsis penceresinin kemer yüzeylerinde karşılıklı iki Keruv (27), kemer içinde bir Haç (28), pencere altında bir Haç (29); güney duvarda doğudan batıya doğru üst seviyede Tanımlanamayan Bir Figür, İki Çileci Aziz (Makaryos ve Onuphrios ?), Platytera Meryem (30), alt seviyede Aziz Nikolaos (31) ve Tanımlanamayan Bir Sahne (32) yer almaktadır (Şekil 18).

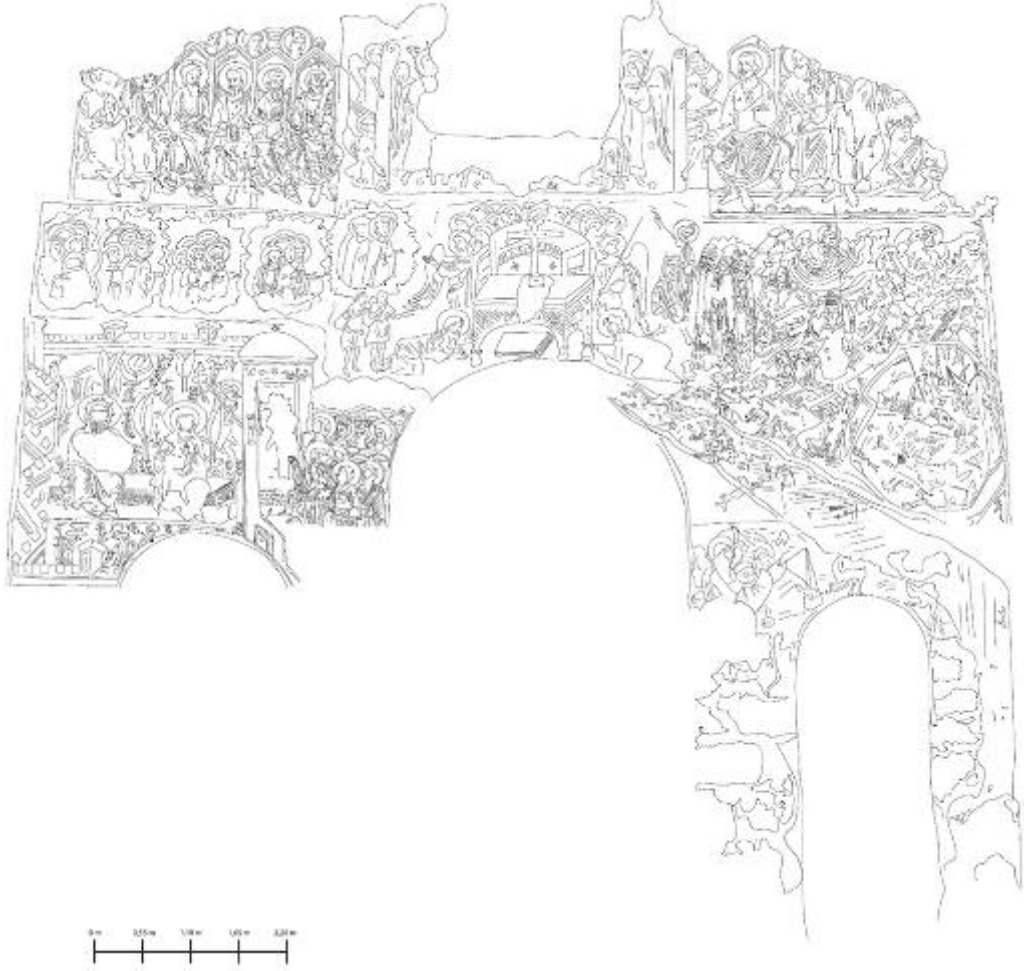
Şekil 18. Duvar resimlerinin yapıdaki yerleri³

Katholikonun batı duvarının tamamında Son Mahkeme sahnesi yer almaktadır (Şekil 19-20). Sahne dört şeride ayrılmıştır. Günümüzde ilk şeridin üst kısımlarındaki sıvalar ve en alt şeridin alt kısmındaki sıvalar dökülmüş durumdadır.

³ Kırmızı daire içine alınan sahneler günümüze gelememiştir. Sahneler batıdan başlayarak saat yönünde, seviyelere göre numaralandırılmıştır.

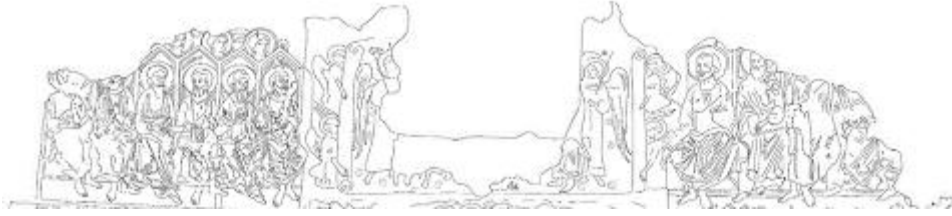

Şekil 19. Son Mahkeme, Batı Duvar (2022)

Şekil 20. Son Mahkeme (Gümüş, 2022)

Kaymaklı Manastırı katholikonu batı duvarındaki Son Mahkeme sahnesinin en üstünde ortada dört baş meleğin arasında Deesis sahnesi yer almaktadır. Sahne sağda ve solda ikişer meleğin taşıdığı açık bir rotulus içinde geçmektedir. Duvar resimlerinin yapımından sonraki bir dönemde açılan pencere yüzünden günümüze Meryem ve Vaftizci Yahya'nın ayakları ve Yargıç İsa'nın oturduğu tahtın alt ucu gelebilmiştir. Melekler sarı, açık mavi, koyu yeşil himation giymektedir. Deesis sahnesinin sağında ve solunda altışardan toplam On İki Yargıç Havarî ve Melekler Ordusu yer almaktadır. Tahtta oturan Havariler koyu kırmızı, turuncu, mavi, açık mavi khiton üzerine açık mavi, kırmızı, sarı ve açık yeşil himation giymektedir. Havarilerin bazılarının elinde kapalı rotulus bazılarının elinde de kapalı kodeks bulunmaktadır. Havarilerin arkalarındaki Melekler Ordusu ise ayakta tasvir edilmiştir (Şekil 21-22).

Şekil 21. Deesis, Yargıç Havariler, Melekler Ordusu (Gümüş, 2022)

Şekil 22. Deesis, Yargıç Havariler, Melekler Ordusu (2022)

Yargıç İsa'nın altında Boş Taht (Hetoimasia) sahnesi yer almaktadır (Şekil 23-26). Tahtın tam ortasında bir haç, İsa'nın kıyafetleri, Kutsal Kitap ve işkence aletleri bulunmaktadır. Tahtın altında suppadaneumun altından başlayan lavlar sol alt kısımdaki ateş nehrine akmaktadır. Tahtın arkasında mızraklarla kuşanmış melekler yer almaktadır. Tahtın sağında Adem, solunda ise Havva diz çökmüş şekilde tasvir edilmiştir. Adem'in halesinin sağında ԱԴԱԱ (Adam) yazmaktadır. Tahtın solunda gruplar halinde, üstlerinde (ԴԱԱԸ) ՄԱՐԳԱՐԷ(ԻՑ) (Peygamberler), ԴԱԱԸ ԶԱՀԱ ՆԱՅԻՑ (Rahipler), ԴԱԱԸ ՄԱՐՏ(Ի)Ր(Ո)Ս(Ա)Ց (Martirler), (ԴԱԱԸ) ԿՈՍՄԵ(Ա)Ց (Bakireler) yazıtları bulunan Peygamberler, havariler, rahipler, martirler ve bakireler yer almaktadır. Kralların hemen altında heybeleri olan iki figür tasviri tahta dönük olarak betimlenmiştir. Tahtın solunda önündeki Yahudilere seslenen Musa eliyle İsa'yı işaret etmektedir. Musa'nın başının üstünde ՄՈՎԱԷՍ (Musa) yazıtı yer almaktadır.

Şekil 23. Boş Taht (Hetoimasia) (Gümüş, 2022)

Şekil 24. Boş Taht (Hetoimasia) (2022)

Şekil 25. Boş Taht, Detay (2022)

Şekil 26. Boş Taht, Detay (2022)

Yahudilerin solunda Karaların ve Denizlerin Ölülere Vermesi sahneleri yer almaktadır (Şekil 27-28). Sahnenin en üstünde dağların arkasında iki melek boruları üflemektedir. Sağdaki meleğin altında içinden ölü bir adamın çıktığı hippopotamın üzerinde elinde Dünya'yı simgeleyen gökkuşağıyla bir kadın figürü bulunmaktadır. Soldaki meleğin altında büyük bir balığın üzerinde, elinde denizleri simgeleyen bayrağı tutan bir kadın figürü yer almaktadır. Figürün yanında bir gemi, etrafında da deniz canlıları ve dirilen insan tasvirleri bulunmaktadır. Kompozisyonun genelinde kuşlar, sürüngenler, çeşitli hayvanlar ve tabutlarından çıkan insan tasvirleri yer almaktadır.

Şekil 27. Karaların ve Denizlerin Ölümlerini Vermesi (Gümüş, 2022)

Şekil 28. Karaların ve Denizlerin Ölümlerini Vermesi (2022)

En alt şeritte, girişin sağında Cennet, solunda Cehennem sahneleri bulunmaktadır (Şekil 29-30).

Şekil 29. Son Mahkeme, Cennet ve Cehennem (2022)

Şekil 30. Son Mahkeme, Cennet ve Cehennem (Gümüş, 2022)

Cennet surlarla çevrili ve yeşillikler içinde betimlenmiştir. Kompozisyonun merkezinde İbrahim'in Kucağı sahnesi betimlenmiştir (Şekil 31). Günümüzde İbrahim'in kucağı sahnesi tahrip olmuştur fakat ikonografiye göre İbrahim'in kucağındaki Lazarus olmalıdır. İbrahim'in yanında Tanrı Anası Meryem tasvir edilmiş, ikisi de bir seki üzerinde oturur biçimde betimlenmiştir. Sahnenin sol üstünde haçını taşıyan Tövbekar Hırsız Dismas bulunmaktadır. Kompozisyonun solunda cennetin kapıları altı kanatlı bir Seraph tarafından korunmakta, Petrus elinde cennetin anahtarlarını tutmakta ve arkasındaki Seçilmişlere bakmaktadır (Şekil 32). Sahne, Petrus'un Cennetin kapısını Seçilmişlere açmasıdır.

Şekil 31. Cennet, Detay (2022)

Şekil 32. Cennet, Detay (2022)

Cennet kompozisyonunun altında yuvarlak kemerli dikdörtgen, dört penceresi olan bir yapı tasviri bulunmaktadır. Pencerelelerin içlerinden cennetin dört nehri akmaktadır. Pencerelelerin üzerindeki yazıtlarda $\Phi\text{H}\text{U}\text{N}\text{U}$ (Pishon), $\text{G}\text{H}\text{O}\text{N}$ (Gihon), $\text{E}\text{P}\text{H}\text{R}\text{A}\text{T}\text{E}$ (Euphrates), $\text{S}\text{H}\text{O}\text{R}\text{H}\text{U}$ (Tigris) isimleri yer almaktadır (Şekil 33).

Şekil 33. Cennet, Detay (2022)

Girişin solundaki Cehennem sahnesi ateş nehrinin altında yer almaktadır. Kompozisyonun merkezinde Tanrının elinin tuttuğu terazi, sağında Başmelek Mikhael tarafından yönetilen melekler ve solunda da terazinin kefesine müdahale etmeye çalışan boynuzlu cehennem zebanileri tasvir edilmiştir. Ruhların Tartılması sahnesinin üstündeki yazıtta $\text{Y}\text{S}\text{H}\text{O}\text{N}\text{U}\text{R}\text{G}\text{U}\text{R}\text{N}\text{I}\text{-}\text{I}\text{B}\text{E}\text{U}\text{S}$ (Adaletin Ağırılığı) yazmaktadır.

Şekil 34. Cehennem, Detay (2022)

Kuzey duvarın batısında ilk şeritte Aziz Theopistos, Aziz Eustathios ve Aziz Agapios, ikinci şeritte Aziz Stephanos'un Taşlanması, üçüncü şeritte ise Başmelek Mikhael ve Aziz Nikolaos tasviri yer almaktadır (Şekil 35). Sahnelerin doğusunda, duvar payesinin üstünde üst seviyede Tanımlanamayan Sütun Azizi, alt seviyede ise Yunus Peygamberin Balığın Karnından Çıkması betimlenmiştir.

Şekil 35. Aziz Theopistos, Aziz Eustathios ve Aziz Agapios, Aziz Stephanos'un Taşlanması, Başmelek Mikhael ve Aziz Nikolaos, Yunus Peygamberin Balığın Karnından Çıkması, Sütun Azizi, Kuzey Duvar (2022)

Günümüze oldukça kötü durumda gelen Aziz Theopistos, Aziz Eustathios ve Aziz Agapios madalyonlar içinde tasvir edilmiştir (Şekil 36). Sağ ellerinde haç tutan figürlerden ortadaki Aziz Eustathios, sağdaki Aziz Theopistos, soldaki ise Aziz Agapios'tur. Millet ve Rice'in 20. yüzyılın başlarında çektikleri fotoğraflarda $\theta\epsilon\omicron\upsilon\tau\omicron\sigma\tau\omicron\varsigma$ (Theopistos) ve $\alpha\gamma\alpha\pi\omicron\varsigma$ (Agapios) yazıları okunmaktadır (Şekil 37).

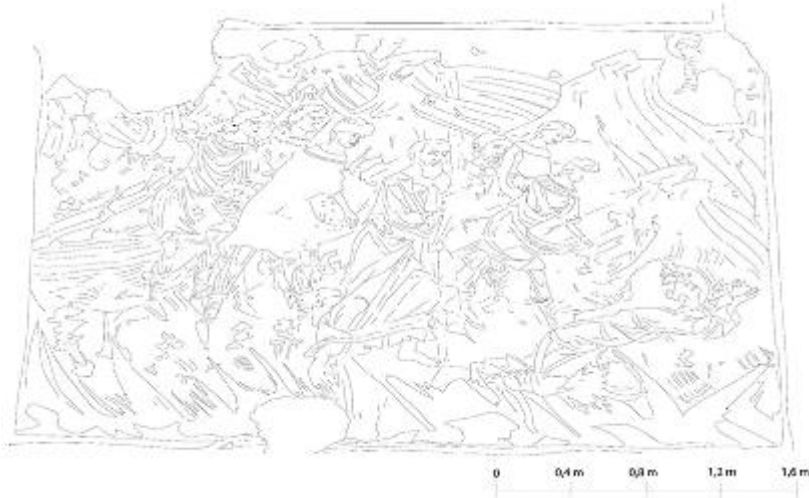

Şekil 36. Aziz Theopistos, Aziz Eustathios ve Aziz Agapios (2022)

Şekil 37. Aziz Theopistos, Aziz Eustathios ve Aziz Agapios (Millet ve Rice, 1936, XLIII/I)

Kuzey duvarın batısında orta seviyede yer alan Aziz Stephanos'un Taşlanması sahnesinde, pembe khiton giyen Aziz Stephanos kompozisyonun solunda diz çökmüş, ayakları çıplak, perizonion giymiş, ellerini dua eder şekilde açmış ve bakışları İsa'ya dönük biçimde tasvir edilmiştir (Şekil 38-40. Kompozisyonun sol üstünde yer alan İsa'nın halesinin her iki yanında İesus Christos'un (*ἸΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ*) kısaltması olan *ΙΧ ΧΡ* harfleri yer almaktadır. Sahnenin ortasında pembe, beyaz khiton ve sandalet giyen genç figürler ellerinde taşlarla tasvir edilmiştir. Sahnenin ön düzleminde diğer figürlerden daha yaşlı, sakallı, ayakları çıplak ve pembe khitonlu kişi Havarî Pavlus'tur. Sahnenin ikonografisi Elçilerin İşleri'nden alınmıştır (Elçilerin İşleri 20:22).

Şekil 38. Aziz Stephanos'un Taşlanması (Gümüş, 2022)

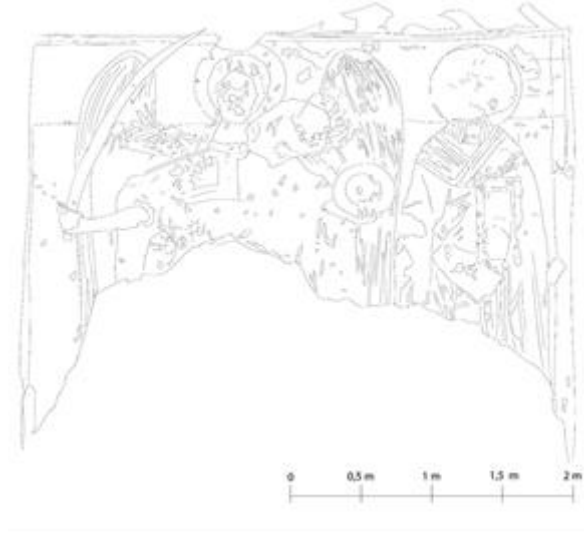

Şekil 39. Aziz Stephanos'un Taşlanması (2022)

Şekil 40. Aziz Stephanos'un Taşlanması (Millet ve Rice, 1936, XLIII/I)

Kuzey duvarın batısında alt seviyede piskoposluk giysileri içinde Başmelek Mikhael ve mavi khiton üzerine kırmızı phenolion giyen Aziz Nikolaos tasvir edilmiştir (Şekil 41-42). Başmelek Mikhael sağ elinde bir kılıç, sol elinde küre tutmaktadır. Aziz Nikolaos sol elinde kapalı bir kodeks tutarken sağ eliyle takdis işareti yapmaktadır. Günümüzde sahnenin alt kısmı ve figürlerin yüzleri tahrip edilmiştir.

Şekil 41. Başmelek Mikhael ve Aziz Nikolaos (Gümüş, 2022)

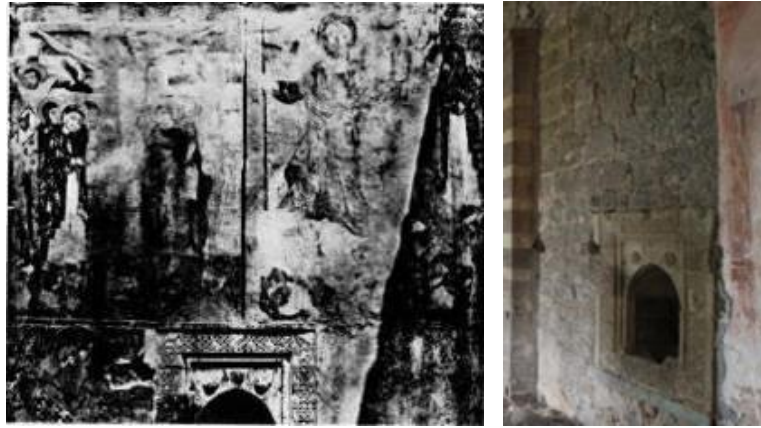
Şekil 42. Başmelek Mikhael ve Aziz Nikolaos (2022)

Kuzey duvarda, Aziz Stephanos'un Taşlanması sahnesinin doğusunda, duvar payesinde üst şeritte tanımlanamayan Sütun Azizi yer almaktadır (Şekil 43). Sütun üzerinde oturan ve halesi olan azizin yüzündeki ve bedenindeki sıvalar oldukça kötü durumdadır. Sütun Azizinin altında kırmızı bir balığın ağzından çıkan Yunus tasviri yer almaktadır (Şekil 44). Perizonion giyen ve kollarını yukarı kaldıran Yunus'un halesinin kenarında *ΥΠΡΟΦΕΤ* (Peygamber) yazısı bulunmaktadır.

Şekil 43. Sütun Azizi (2022) Şekil 44. Yunus Peygamberin
Balığın Karnından Çıması (2022)

Kuzey duvarın doğusunda Çarmıhta İsa ve Anastasis (Diriliş) sahneleri yer almaktadır. Günümüze gelemeyen sahneler hakkındaki bilgilere Rice'ın 1900lü yılların başında çektiği fotoğraflar sayesinde ulaşılmaktadır (Şekil 44a-b). Çarmıhta İsa sahnesinin merkezinde başı sağa dönmüş İsa, İsa'nın solunda ve sağında ise elleri arkadan bağlanmış, çarmıha gerilmiş iki hırsız tasviri bulunmaktadır. Çarmıhın sağında Tanrı Anası Meryem, Mecdelli Meryem ve Klopas'ın karısı Meryem, solunda ise İncilci Yuhanna bulunmaktadır. Meryemlerin üstünde, İsa'ya dönük bir melek tasviri yer almaktadır. Anastasis sahnesinin merkezinde lahitten çıkan İsa sağ elinde bir haç tutmaktadır. İsa'nın altında uyuyan askerlerin hatları seçilmektedir.

Şekil 44a-b. Çarmıhta İsa ve Anastasis (Diriliş) (Millet ve Rice, 1936, XLII/III)

Doğu duvar tonoz kemerinin üst kısımları günümüze gelememiştir. Rice'ın çektiği fotoğraflardan ve günümüze gelebilen kalıntılardan anlaşıldığı üzere kemerin kuzeyinde ilk şeritte İsa, güneyinde Meryem tasvir edilmiştir. İkinci şeritte Meryem'e Müjde sahnesi

bulunmaktadır. Kemerin kuzeyinde Başmelek Gabriel, güneyinde ise Meryem tasvir edilmiştir. Günümüzde sahnelerin sıvaları neredeyse tamamen döküldüğü için figürlerin detayları anlaşılammaktadır (Şekil 45-46).

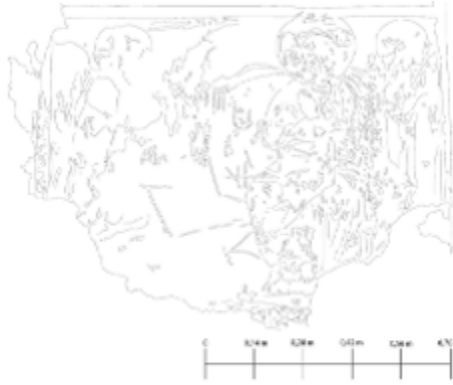

Şekil 45. Doğu Kemer
(Millet ve Rice, 1936, XLII/I)

Şekil 46. Doğu Kemer (2022)

Kuzey kemerin alt seviyesinde Kutsal Üçlü/Trinity (Baba, Oğul, Kutsal Ruh) tasviri yer almaktadır (Şekil 47-48). Kompozisyonun merkezinde kucağında Çocuk İsa'yı tutan Tanrı tahtta oturmaktadır. Çocuk İsa ise elinde güvercin şeklindeki Kutsal Ruh'u çevreleyen küreyi tutmaktadır. Tahtın sağında Vaftizci Yahya, solunda Meryem ayakta ve tahta dönük tasvir edilmiştir. Sahnenin altında güneyde de tekrarlanan Keruv bulunmaktadır.

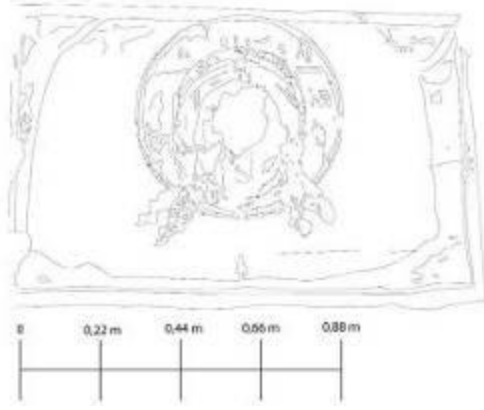

Şekil. 47. Kutsal Üçlü/Trinity (Gümüş, 2022)

Şekil 48. Kutsal Üçlü/Trinity (2022)

Güney kemerin alt seviyesinde Mandylion İsa tasviri yer almaktadır (Şekil 49-50). İsa mendilin merkezinde haleli olarak tasvir edilmiştir. Günümüzde İsa'nın yüzü oldukça tahrip durumdadır.

Şekil 49. Mandylion İsa (Gümüş, 2022)

Şekil 50. Mandylion İsa (2022)

Apsis yarım dairesinde kuzey duvarda üst seviyede İsa'nın Doğumu ve İlk Banyosu tasviri yer almaktadır. Kompozisyonun merkezinde Meryem kucağında bebek İsa ile uzanmaktadır. Meryem'in sağında Üç Müneccim Kral (Gaspar, Melkior ve Baltazar), solunda da çobanlara İsa'nın doğumunu haber veren bir melek yer almaktadır. İsa'nın ilk banyosu sahnesi kompozisyonun sağ altında yer almaktadır. Oturur şekilde tasvir edilen ve kucağında bebek İsa'yı tutan ebe kurnadaki suyun sıcaklığını kontrol etmektedir. Kompozisyonun sol alt köşesinde Yusuf belli belirsiz görülmektedir.

Şekil 51. İsa'nın Doğumu ve İlk Banyosu

Apsis yarım dairesinde kuzeydoğu duvarda Tapınağa Takdim (?), güneydoğu duvarda ise günümüzde tamamen yok olmuş bir sahne yer almaktadır (Şekil 51-52). Tapınağa Takdim sahnesinde de yapı detayları ve tek bir figür günümüze ulaşmıştır.

Şekil 51. Tapınağa Takdim ve Tanımlanamayan Sahne (2022)

Şekil 52. Tapınağa Takdim, Detay (2022)

Apsis yarım dairesinde güney duvarda yer alan Vaftiz sahnesi de günümüzde oldukça kötü durumdadır (Şekil 53). Sahnenin merkezinde ayakta perizonion giymiş İsa, sağında Vaftizci Yahya, solunda da Melekler tasvir edilmiştir.

Şekil 53. Vaftiz (2022)

Apsis yarım dairesinin kuzeyinde ve güneyinde orta seviyede, karşılıklı olarak iki aziz tasviri yer almaktadır (Şekil 54-57). Pembe khiton giyen kuzeydeki aziz sağ eliyle takdis işareti yaparken, sol elinde kapalı bir kodeks tutmakta; Gri başlıklı, sarı khlamys altına pembe khiton giyen güneydeki aziz sağ elinde bir asa, sol elinde de açık bir rotulus tutmaktadır. Azizlerin kimliğini belirleyebilecek herhangi bir yazıt bulunmamasına rağmen, güneydeki azizin doğu tipi gri başlığı ve elinde tuttuğu açık rotulustan yola çıkarak Şamlı Aziz Yuhanna (?), kuzeydeki azizin de üvey kardeşi Maiumalı Aziz Kosmas (?) olabileceği varsayılabilir.

Şekil 54. Şamlı Aziz Yuhanna (2022)

Şekil 55. Maiumalı Aziz Kosmas (2022)

Şekil 56. Şamlı Aziz Yuhanna (Gümüş, 2022)

Şekil 57. Maiumalı Aziz Kosmas (Gümüş, 2022)

Apsis yarım dairesinin kuzey duvarında orta seviyede Koimesis sahnesi yer almaktadır (Şekil 58-59). Kompozisyonun merkezinde mavi khiton üzerine kırmızı himation giyen Meryem, yatağa uzanmış ve elleri göğsünde çapraz kavuşturulmuştur. Meryem'in başucunda altı havari, yatağın yanında Pavlus, ayak ucunda İncilci Yahya arkasında da diğer havariler yer almaktadır. Havarilerin arkasındaki omophorionlu üç figür piskoposlar Dionysius Areopagite, Hieroteus ve Efes Piskoposu Timoteus'tur. İki melek arasında, ayakta duran İsa elinde eidolon ile betimlenmiştir. İsa elindeki eidolonu meleklere doğru uzatmaktadır. Kompozisyonun arka planında Kudüs'ü simgeleyen yapıların arasında beyaz boya ile $\Phi\Omega\Gamma\Omega\Gamma\Omega\Gamma\Omega\Gamma$ $\Lambda\Delta\Omega\Delta\Omega\Delta\Gamma$ değişimi belirten bir yazı bulunmaktadır. Meryem'in döşeğinin önünde bedenine zarar vermek için gelen Yahudi ve elinde kılıç tutan, onu engellemek için ellerini kesen bir melek tasvir edilmiştir. Melek ve elleri kesilen Yahudinin arasındaki şamdan ölü gömme töreni ile alakalıdır.

Şekil 58. Koimesis (2022)

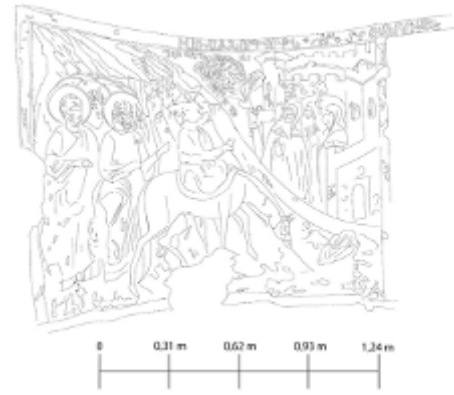

Şekil 59. Koimesis (Gümüş, 2022)

Apsis yarım dairesinin kuzey duvarında orta seviyede Kudüs'e Giriş sahnesi yer almaktadır (Şekil 60-61). Sahnenin merkezinde gri bir eşek üzerinde İsa, İsa'nın sağında havariler, solunda ise İsa'yı karşılamaya gelen kalabalık insan grubu tasvir edilmiştir. Sahnenin arka planında İsa'yı görebilmek için ağaca tırmanmış Zakkay, ön planında da İsa'nın önüne giysilerini seran figürler bulunmaktadır. Kompozisyonun üstünde $\Delta\Omega\Omega\Delta\Omega\Gamma\Lambda\Gamma$ (Palmiye Pazarı) yazısı yer almaktadır.

Şekil 60. Kudüs'e Giriş (2022)

Şekil 61. Kudüs'e Giriş (Gümüş, 2022)

Apsis yarım dairesinde güney duvarda orta seviyede bir yapı ve alt seviyede madalyon içinde bir kuzu tasviri bulunmaktadır (Şekil 62-64). İki tasvirde de herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Yazıt bulunmadığı için madalyon içinde kuzu tasvirinin Tanrının Kuzusu tasviri olup olmadığı anlaşılamamıştır.

Şekil 62. Kuzu Tasviri (2022)

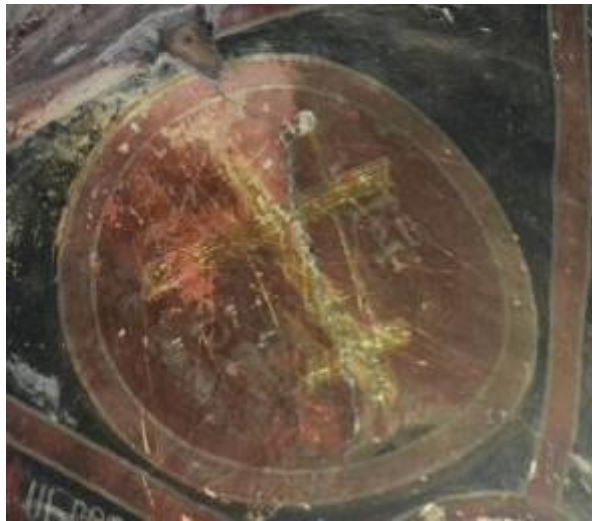

Şekil 63. Kuzu Tasviri (Gümüş, 2022)

Şekil 64. Yapı Tasviri (2022)

Apsis penceresinin kemer yüzeylerinde kuzeyde ve güneyde karşılıklı iki Keruv, kemer içinde ise bir haç tasviri yer almaktadır (Şekil 65). Haçın uzun kenarlarının altında İesus Christos'un kısaltması olan İU İU harfleri yer almaktadır.

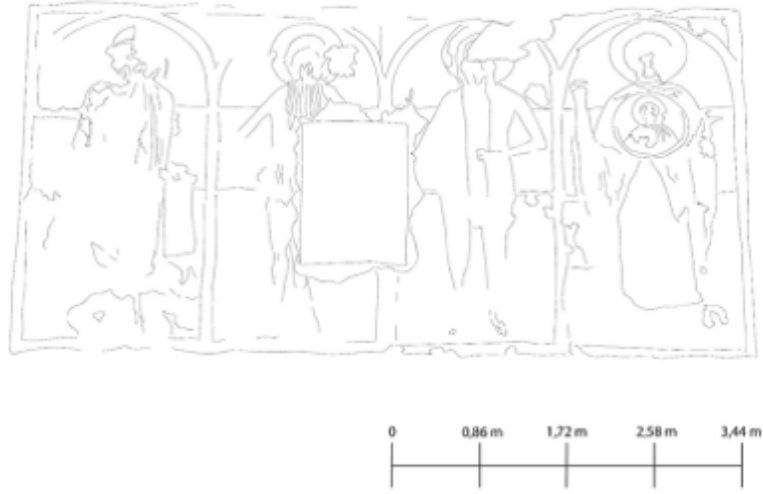

Şekil 65. Haç (2022)

Güney duvarın doğusunda ayakta, haleli dört figür bulunmaktadır (Şekil 66-67). Günümüzde oldukça tahrip oldukları için figürlerin kim oldukları anlaşılamamıştır. Haleli, çıplak ve uzun sakallı tasvir edilen ortadaki iki figür çileci azizler Makaryos ve Onuphrios, en solda göğsünde madalyon içinde bir figür tutan tasvir ise Platytera Meryem olmalıdır.

Şekil 66. Tanımlanamayan Bir Figür, Azizler Makaryos ve Onuphrios, Platytera Meryem (2022)

Şekil 67. Tanımlanamayan Bir Figür, Azizler Makaryos ve Onuphrios, Platytera Meryem (Gümüş, 2022)

Güney duvarın batısında duvar payesinin yüzeyinde ayakta tasvir edilen bir figür bulunmaktadır (Şekil 68-69). Figürün arkasında beyaz boya ile yazılmış bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta $\text{U}\Phi\ \text{N}\text{I}\text{K}\text{O}\text{L}\text{A}\text{O}\text{S}$ (Aziz Nikolaos) yazmaktadır. Sol elinde kapalı bir kodeks tutan Aziz Nikolaos'un yüzü ve bedeninin büyük bir bölümü insan eliyle tahrip edilmiştir.

Şekil 68. Aziz Nikolaos (2022)

Şekil 69. Aziz Nikolaos (Gümüş, 2022)

Güney duvarın batısında günümüze sadece sıva kalıntıları gelebilen sahnenin hangi tasvir olduğu anlaşılamamaktadır (Şekil 70). Sahnede sadece sarı, mavi ve kırmızı renkler görülmektedir.

Şekil 70. Tanımlanamayan Sahne (2022)

Günümüze gelemeyen fakat Rice'ın 1900lü yıllarda çektiği fotoğraflarda görülen tasvirler içinde batı cephede Çarmıh ve Diriliş sahneleri ile Jamatun'un güneydoğu duvarında Aziz tasvirleri yer almaktadır (Şekil 71-72).

Şekil 71. Çarmıh ve Diriliş, Batı Cephe (Millet ve Rice, 1936, XLIV)

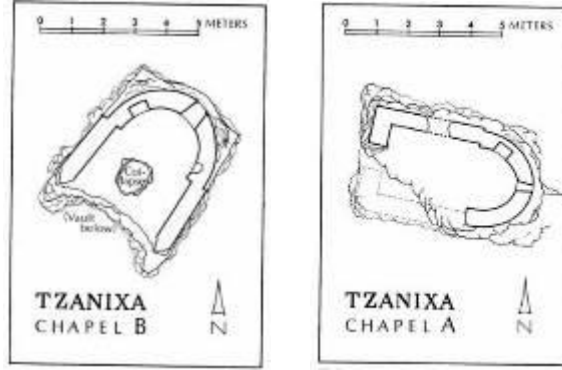

Şekil 72. Azizler, Jamatun, Güney Duvar (Millet ve Rice, 1936, XLIII/II)

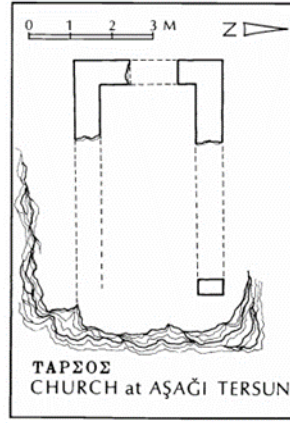
Değerlendirme ve Sonuç

Kaymaklı Manastırı Trabzon'da yer alan manastırlar arasında hem literatürde hem de halk arasında varlığı en az bilinen manastırdır. Ermeni ve Rumlar arasındaki sproblemlerden dolayı Trabzon'a gelen bazı dönem seyyahları bile yapıdan bahsetmemiştir. Kaymaklı Manastırı Katholikonu tek nefli bazilikal planlı olması açısından bölge içindeki yapılarla benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda Kaymaklı Manastırı Katholikonu plan uygulaması bakımından Gümüşhane'de Tzanicha Şapel A ve Şapel B (Şekil 73), Aşağı Tersun Şapeli (Şekil 74); Trabzon'da Maçka'da Peygamber İlyas Şapeli (Şekil 75), Çakılca Köyü Şapel A (Şekil 76), Soğuk Su Şapeli (Şekil 76), Bibat Köyü

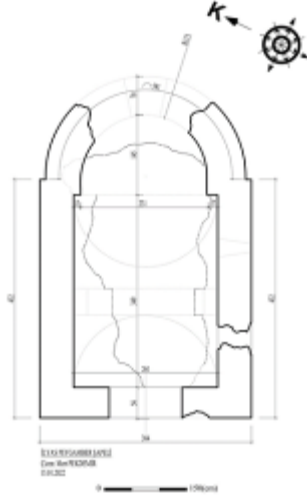
Pipat Şapeli (Şekil 76), Maçka Hamsiköy Kutsal Kurtarıcı Şapeli (Şekil 77) ve Sürmene Zavzaga Kalesi Şapeli'ne benzemektedir (Şekil 78).

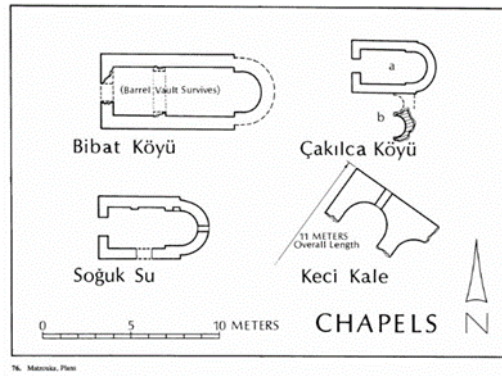
Şekil 73a-b. Gümüşhane'de Tzanicha Şapel A ve Şapel B (Bryer, Winfield, 2020, s.628)

Şekil 74. Gümüşhane Aşağı Tersun Şapeli (Bryer, Winfield, 2020, s.310)

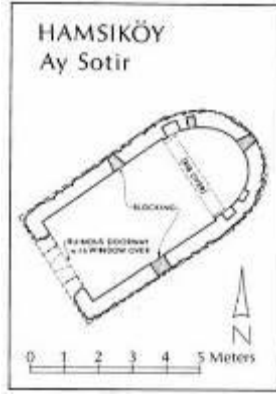

Şekil 75. Maçka, Peygamber İlyas Şapeli

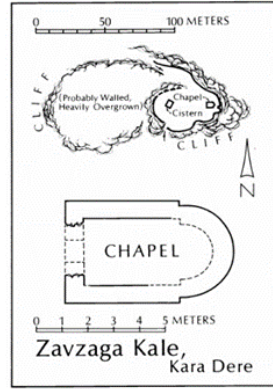

Şekil 76. Maçka, Bibat Köyü, Pipat Şapeli, Maçka, Çakılca Köyü, Şapel A ve Soğuk Su Şapeli (Bryer, Winfield, 2020, s.519)

Şekil 77. Maçka, Hamsiköy Kutsal Kurtarıcı Şapeli (Bryer, Winfield, 2020, s.585)

Şekil 78. Sürmene Zavzaga Kalesi Şapeli (Bryer, Winfield, 2020, s.666)

2. dereceden anıtsal yapı olarak korunma altına alınan yapı şahıs malıdır ve tespit ve tescili yetersiz olmakla birlikte, yapının süreç içerisinde uğradığı değişimler ne yazık ki belgelenememiştir. Özellikle duvar resimlerinin bazıları 1900lü yılların başında bölgeyi ziyaret eden araştırmacıların çektikleri fotoğraflarda görülürken ne yazık ki günümüzde tamamen yok olmuş durumdadır. Yapının duvar resimleri incelendiği zaman özellikle aziz seçimleri ve ikonografik resim programı açısından Ermeni geleneği ile Rum geleneğinin içiçe geçtiği görülmektedir. Bu bağlamda yapıdaki duvar resimleri iki farklı etnik için de oldukça önemli bir yere sahiptir.

Yapıda günümüze ulaşabilen duvar resimleri iki farklı dönemde yapılmıştır. Apsis yarım dairesindeki yazıt 1593 tarihini, batıdaki girişin üzerindeki yazıt ise 1622 tarihini vermektedir. Bu bağlamda duvar resimlerinin üslup ve teknikleri incelendiği zaman doğu duvardaki Koimesis, Kudüs'e Giriş, Maiumalı Aziz Kosmas, Şamlı Aziz Yuhanna, İsa, Meryem, Meryem'e Müjde, Kutsal Üçlü/Trinity, Mandylion İsa, Madalyon içindeki kuzu, Kerubim Melekleri, Haçlar ve güney duvardaki Aziz Nikolaos 1593 tarihinde; Son Mahkeme, Aziz Theopistos, Aziz Eustathios ve Aziz Agapios, Aziz Stephanos'un Taşlanması, Tanımlanamayan Sütun Azizi, Çarmıh, Göğe Yükseliş, Başmelek Mikhael ve Aziz Nikolaos, Yunus Peygamberin Balığın Karnından Çıkması, İsa'nın Doğumu ve İlk Banyosu, Tapınağa Takdim, Vaftiz, Tanımlanamayan Bir Figür, İki Çileci Aziz ve Platytera Meryem 1622 tarihinde yapılmış olmalıdır. 1593 tarihli duvar resimlerinin genelinde kırmızı, kahverengi, koyu sarı, mavi ve gri tonları hakimken, 1622 tarihli duvar resimlerinde kahverengi, kırmızı, mavi, sarı ve özellikle pembe kullanımı öne çıkmaktadır.

Duvar resimlerinde Ermeni resim sanatında genellikle karşılaşılan figür ve sahnelerin dışında Bizans resim sanatında tercih edilen figür ve sahnelerin de tercih edilmesi belirgin bir Bizans etkisini yansıtmaktadır. Kutsal Üçlü/Trinity sahnesi özellikle 11. yüzyılda Bizans ve Rus sanatında karşımıza çıkmakla birlikte Ermeni duvar resim geleneğinde pek görülmemektedir. Maiumalı Aziz Kosmas ve Şamlı Aziz Yuhanna da Ermeni Kiliseleri'nde pek rastlanmayan figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Rum ve Ermeni sanatının içiçe geçmesine bir örnek olarak gösterilebilir. Genel olarak Bizans Kilisesinin saygıdeğer azizleri olarak kabul edilen Aziz Theopistos, Aziz Eustathios ve Aziz Agapios tasvirlerinin de Ermeni duvar resim geleneğinde sıklıkla

tercih edilmediği görülmektedir. Bununla birlikte Yunus Peygamber ikonografisinin de Ermeni resim sanatı içerisinde çok tercih edilen bir figür olmadığı söylenebilir. Sütun azizinin de sadece Ani Tigran Honents Kilisesi (Şekil 79) ve Ahtala Manastırı'nda işlendiği görülmektedir (Şekil 80).

Şekil 79. Ahtala Manastırı, Sütun Azizi Şekil 80. Sütun Azizi (Gül, 2018, s.422)

Aziz Nikolaos ve Başmelek Mikhael tasvirinin bir örneği Dadivank Manastırı Kilisesi'nde bulunmaktadır. Bununla birlikte Aziz Nikolaos tasvirinin güney duvarda tekrarlanması istisnai olarak kabul edilebilir ve azizin tasviri Orta Çağ boyunca Ermeni yapılarına bakıldığında 1297 tarihli Dadivank Manastırı Kilisesi'nde karşımıza çıkmaktadır (Şekil 81).

Şekil 81. Dadivank Manastırı Kilisesi, Aziz Nikolaos'un Tahta Çıkması

Çileci azizler olan Makaryos ve Onuphrios tasvirinin benzer örnekleri Ani Tigran Honents ve Gürcistan Yukarı Svaneti Lashtkhveri Başmelekler Kilisesi'nde görülmektedir.

Şekil 82. Aziz Makaryos
(Gül, 2018, s.425)

Şekil 83. Aziz Onuphrios
(Gül, 2018, s. 424)

Şekil 84. Aziz Makaryos ve Onuphrios,
Gürcistan Yukarı Svaneti Lashtkhveri
Başmelekler Kilisesi'nde (Gül, 2018, s.424)

Tüm bu verilerin ışığında Ermeni resim sanatı içinde özel bir yeri olan Kaymaklı Manastırı Katholikonu duvar resimlerinin Bizans ve Ermeni kültürlerinin bir sentezi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İlk adım niteliğinde olan bu çalışmanın özellikle Ermeni duvar resim ikonografisi alanında yetkin bilim insanları tarafından etraflıca incelenmesi doğru olacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi 2. dereceden anıtsal yapı olarak korunma altında olan yapı günümüzde ne yazık ki gün geçtikçe daha da yok olmaktadır. Şahıs malı olduğu için kuruldand izin alınmadan, yapıya tarihi dokusunu bozan yeni işlevler kazandırılmaktadır. Bununla birlikte hem zorlu doğa koşulları hem bakımsızlık hem de kullanılmaması yapının zaman içinde yok olmasına neden olacaktır. Bu bağlamda biran önce, yapının bizden sonraki nesillere kalabilmesi adına önlemler alınmalıdır.

Kaynakça / Reference

- Artuç, N. (2008). 1915 Ermeni Olaylarına Farklı Bir Bakış, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 7(1), s.54-65.
- Avetisyan, A. (2019). ՄԵՂՐԻԻ ԱՆԱՊԱՍԱՆԱՑ ՎԱՆՔԻ ՈՐՄՆԱՆԿԱՐՆԵՐԸ, *Լրուրիլի հասարակական գիտություններ*, p.125-151.
- Ballance, S. (1960). The Byzantine Church in Trebizond, *Anatolian Studies*, Vol 10, p. 141-175.
- Bijişkyan, P. M. (1998). *Pontos Tarihi/Tarihin Horona Durduğu Yer Karadeniz*. (Çev. Hrand D. Andreasyan). İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Bostan, H. (2002). Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat. TTK: Ankara.
- Bordier, J. (1935). Relation d'un voyage en Orient, «*Archeion Pontou*», № 6., Athens.
- Bryer, A., Winfield, W. (2020). *Karadeniz'in Ortaçağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası*, C. I, II. (çev. İsmail Köse). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Clavijo, R. G. De. (1993). *Anadolu Orta Asya ve Timur*. (Çev.Ömer Rıza Doğrul). İstanbul: Ses Yayınları.
- Çiçek, R. (2001). *Trabzon'da Ermeni Nüfusu ve 1895 Ermeni Olayları*. Tarih İncelemeleri Dergisi. Sayı 16 (1), s. 121-139.
- Gül, M. (2018). *Ani Tigran Honents Kilisesi Duvar Resimleri*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Halaçoğlu, A. (2005). *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İpek, N. (2021). *Trabzon'da Ermeni Nüfusun Hareketliliği*. Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 31, s.11-40.
- Horuloğlu, Ş. (1966). *Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Karpuz, H. (1990). *Trabzon*. K.B.Y. Ankara
- Millet, G., Rice, T. D. (1936). *Byzantine Painting at Trebizond*. London: G. Allen & Unwin, Limited.
- Özen, H., Birlik, S. (2002). Tarihi Eserlerin Tescilleme Süreci ve Sonrası Sorunlar: Trabzon Kaymaklı Manastırı Örneği, *Mimarlık Dergisi*, Sayı 303, s.53-56.
- Rice, D. T. (1930). Notice on Some Religious Buildings in the City and Vilayet of Trebizond. *Byzantion*, Vol.5, p. 47, 79.
- Tepekaya, M. ve Çalık, R. (2005). Türk ve Alman Belgeleri Işığında Trabzon'da Ermeni Tehirinin Uygulanması, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, s.169-195, İzmir.
- Yiğit-Barut, F. (2014). *Trabzon Kaymaklı Manastırı Kilise, Şapel ve Çan Kulesi Restorasyon Projesi*. Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Ankara (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yüksel, M. (2016). Suriye, Halep, Mısır, Zor ve Urfa Bölgelerinde Ermenilere Yönelik İskan Uygulamaları (1915-1917), *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 54, s.71-114.
- Winfield, D., Wainwright, J. (1962). Byzantine Church from Pontos, *Anatolian Studies*, vol.12, pp. 131-161.

Online Kaynakça

Online 1.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/80/View_of_Kaymaklı%C4%B1_Monastery.jpg

Online 2. <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3b/Kaymakli.jpg>